

7. De mededelingen en de collecte

In onze rondreis door de liturgie op zondagmorgen zijn we deze keer aanbeland bij de mededelingen, het collectespel, het avondmaalslied en offerandegebed/gebed bij de gaven. Deze onderdelen vinden na de preek plaats. De vorige keer ging het met name over de geloofsbelijdenis (het credo) die we meestal na het evangelie of de preek zingen. Over de preek zelf (of homilie) zeggen de liturgische handboeken over het algemeen niet zo veel. Voor de reformatoren was een kerkdienst in ieder geval geen kerkdienst als er niet gepreekt werd. Met name Luther en Calvijn wilden het ‘predikambt’ weer in ere herstellen. Voor hen stond buiten kijf dat in elke samenkomst van de christelijke gemeente Gods Woord verkondigd en gebeden diende te worden ‘zelfs al is het nog zo kort’. In de reformatorische traditie is altijd veel nadruk gelegd op de preek. Daarom staat in veel protestantse kerken de preekstoel centraal. Tot aan de laatste renovatie was dat in de Dorpskerk ook het geval.

Velen ervaren de preek als het hoogtepunt (of in ieder geval als het belangrijkste onderdeel) van de dienst. De liturgische beweging die in veel protestantse kerken invloed heeft gehad, heeft er voor gezorgd dat men *de hele dienst* als verkondiging is gaan zien en dat niet meer alle nadruk op de preek ligt. Het is ook veelzeggend dat na de verbouwingen van deze kerk niet langer de preekstoel, maar de tafel centraal staat. Maar genoeg over de preek. We zouden daar nog eens een aparte gemeenteavond over kunnen houden, over wat wij samen nu een ‘goede preek’ vinden... We gaan nu in ieder geval verder met wat er op zondagmorgen ná de preek gebeurt.

Meestal wordt er gecollecteerd tijdens of na het lied dat we na de preek zingen. Die collecte is helemaal verbonden met de tafel. Dáár komen de zakjes op te liggen, en niet in een rekje ergens opzij. De collecte noemden we vroeger ook wel de ‘dienst der offerande’. De collecte kóst ons wat. Het kan zelfs een beetje pijn doen, om iets vrijwillig weg te geven. We voelen een stukje verlies. Offeren doet zeer, zo is de bedoeling. Tegelijk kan het natuurlijk met vreugde vervullen, dát we kunnen en mogen geven, maar offeren vraagt iets van je. In dat licht valt ook te begrijpen waarom de tafel in de katholieke en ook in de lutherse en anglicaanse traditie ook wel een altaar (of altaartafel) genoemd wordt. Wij leggen onze offeranden/gaven op het altaar. Wij wijden ze dus aan God. In Peru heb ik meegemaakt dat het ging zoals in de vroege kerk: veel gemeenteleden waren zo arm dat ze geen geld hadden, maar wel wat producten van het land. Ze brachten die producten zingend naar voren en legden die dan op de tafel. Met brood en wijn, op die wijze gebracht/geofferd (en na de dienst door de diakenen verdeeld of naar de allerarmsten gebracht) vierden we dan samen het avondmaal. Dit is precies zoals het ook in de vroege kerk ging.

Voorafgaand aan de collecte is er ruimte voor mededelingen. De bestemming van de collecte kan worden toegelicht en zaken uit het gemeentelven komen aan bod. Vroeger gebeurde dit ook wel voorafgaand aan de dienst, maar het is beter om dit op deze plek te doen. Zo voorkomen we dat een kerkdienst begint met een waslijst aan mededelingen, die er eigenlijk op dat moment niet toe doen. Het is beter de kerkdienst te beginnen met een ‘votum’ of ‘adjutorium’. Daarmee wordt een betere toon gezet. We zijn geen vergadering die notulen en actielijstjes langs werkt – nee, we zijn hier bijeengekomen in Gods naam en verwachten onze hulp van Hem.

Tijdens de collecte wordt er muziek gemaakt en/of gezongen. De organist kiest hier weloverwogen muziek voor uit. Die muziek is er niet om de tijd van de collecte op te vullen, maar is een doel op zich. Ook onze muziek is immers een (offer)gave aan God, tot eer van God!

Zelfs de bloemen die op de tafel staan hebben dát doel: tot eer van God. Niet ter opfleuring van de kerkzaal en omdat ze na de dienst weggebracht worden. Hoe mooi ook, eigenlijk zijn de bloemen die

mensen na de kerkdienst krijgen ‘tweedehands’ bloemen. In eerste instantie zijn ze namelijk tot eer van God. Van daaruit vervullen ze dan ook prima hun functie doordat ze ná de dienst als groet en blijk van verbondenheid bij gemeenteleden of buurtgenoten gebracht worden.

Na de inzameling van de gaven worden deze op de tafel gelegd en opgedragen aan God. Dat is de kern van het ‘offerandegebed’. In dankbaarheid bieden wij aan God aan, wat in feite niet van ons is. Ons geld en ons goed is er ten dienste van onze naaste. We hebben deze aarde in bruikleen gekregen. Aan de tafel leren wij zo te delen en om te zien naar hen die aangewezen zijn op onze zorg. We realiseren ons hoe rijk en gezegend we zijn. De toon van het gebed is dan ook die van dankbaarheid. Doorgaans spreek ik als voorganger dit gebed uit, maar het kan natuurlijk ook heel goed door de dienstdoende diaken gedaan worden, dat zou zelfs nog passender zijn.

Het offerandegebed heeft nog een tweede karakter en verwijst ook naar het offer van de Zoon. Hier gedenken wij de liefde van God aan ons, van God die zich uitdeelt in gaven van brood en wijn. Onze gaven worden als het ware in die gave opgenomen. Het is dus niet zo dat het offer van Jezus Christus zich herhaalt. Deze gedachte werd door de reformatoren fel bestreden, omdat op die wijze het offer van Christus als het ware door de priester opnieuw voltrokken zou worden. Maar het sacrament hangt niet van ons af. Het is God die het doet, wij ontvangen.

En zo is er aan de tafel een dubbele beweging. We nemen onszelf mee naar de tafel, we bieden in dankbaarheid aan wat wij hebben en *we worden wat we ontvangen*: lichaam en bloed van Christus.

Ondertussen zal wel duidelijk zijn waarom de diakenen in avondmaalsdiensten zo’n grote rol spelen. Zij ‘dienen’ aan de tafel. Via hen wordt ook zichtbaar dat de tafel is aangericht voor de armen. Het is niet onze tafel, het is de tafel van Gods barmhartigheid. Tijdens het aandragen van brood en wijn of het ‘toebereiden van de tafel’ kan een avondmaalslied gezongen worden. Hiermee wordt zichtbaar en hoorbaar dat de maaltijd van de Heer een feestelijk gebeuren is. Christus deelt zijn gaven uit en eenieder is welkom aan de tafel van de Heer.

Het zogenaamde tafelgebed, dat wij bidden als wij het avondmaal vieren, heeft oude papieren. Het tafelgebed wortelt in de joodse traditie en in de eerste eeuwen van de kerk. Het is boeiend dat in veel kerken hier wat de gereformeerde liturgie betreft wel een belangrijke wissel is omgegaan. De epiclesse (het gebed om de werking van de heilige Geest) is ook in een gereformeerde avondmaalsliturgie essentieel, maar niet als onderdeel van het tafelgebed.

Waarom niet? Omdat de inzettingswoorden niet thuishoren in een gebed tot God, maar gesproken worden tot de geméente. Wij vertellen in ons gebed niet aan God wat er gebeurde in die laatste nacht voordat Jezus overgeleverd werd, maar dat brengen wij onszélf weer in gedachten. De gedachtenis van Christus heeft in een protestantse liturgie dus een onderwijzende functie met het oog op het delen van brood en wijn. De Reformatie heeft heel bewust een streep gezet door het eucharistisch gebed (dat men ervoer als offerhandeling). Dat heeft zijn stempel gezet op het karakter van de viering.

Veel gemeenten die in de gereformeerde traditie staan, weten niet zo goed raad met het erg lange, klassieke avondmaalsformulier. Vanwege de evangelische invloed stuiten we uitgerekend hier op het spanningsveld tussen vorm en vrijheid; daarover ging het al in de tweede bijdrage van deze serie. In evangelische kring ligt er niet alleen meer nadruk op het vreugdevolle karakter van de maaltijd, maar wordt er ook veel losser omgegaan met vaststaande formuleringen. Vrije formuleringen van de gedachtenis van Christus door de voorganger zijn daar niet vreemd. En hoe mooi en bij deze tijd passend dat misschien ook is - het klassiek-gereformeerde formulier bevat tal van oudkerkelijke motieven die ik niet graag zou missen...! Die klassieke elementen kunnen bewaard blijven als we het

vierende karakter benadrukken en beseffen dat het onderwijzende deel gericht is op de waardige gedachtenis van Christus tijdens de viering.

Dr. Immink, die ik al eerder aanhaalde, wijst op de mogelijkheid om het eerste deel van het klassieke avondmaalsformulier - dat gaat over het zelfonderzoek en dat vroeger vaak gelezen werd op de zondag voorafgaand aan de avondmaalsviering - een liturgische plek te geven in het aanvangsdeel van de kerkdienst. Dat is vanouds in de klassiek-gereformeerde liturgie de plaats van de tien geboden en de verootmoediging, ofwel de schuldbelijdenis.

Het eerste deel van het formulier past daar naadloos bij. Hoewel Imminks voorstel sympathiek op mij overkomt, nog steeds lijkt het mij te veel tekst. Boeiender zou het dan zijn om deze tekst (hertaald!) één keer per jaar in de week voor een avondmaalsviering na de dienst uit te delen, met een aantal gespreksvragen, voor bij de koffie. Dat zou leuke gesprekken kunnen opleveren!

Op zondagmorgen volgen in de liturgie na het offerandegebed de voorbeden. Aan de tafel waar brood en wijn gedeeld worden, mogen wij onze zorgen voor God uitspreken. Een mooie vorm voor deze voorbeden is als ze letterlijk uit het voorbedeboek gebeden worden en de hele gemeente ze steeds onderstreept door een gesproken of gezongen acclamatie, bijvoorbeeld 368d uit het Liedboek. De tekst hiervan - ontleend aan Psalm 25 vers 17 - past heel goed in de veertigdagentijd, waarin Psalm 25 op de tweede en de derde zondag van de veertigdagentijd de introïtuspsalm is.

In een dienst waarin wij het avondmaal vieren, volgt na de voorbeden meestal het tafelgebed. Dat begint in de oecumenisch-klassieke liturgie steevast met een beurtspraak.

voorganger: De Heer zij met u. (*Dominus vobiscum*)
gemeente: Ook met u is de Heer. (*et cum spiritu tuo*)
voorganger: Verheft uw harten. (*Sursum corda*)
gemeente: Wij hebben ons hart bij de Heer. (*habemus ad Dominum*)
voorganger: Laat ons dankzeggen de Heer onze God. (*Gratias agamus Domino*)
gemeente: Dat is waardig en recht. (*dignum et iustum est.*)

Deze vorm is zeer oud, het is de oudste vorm van een tafelgebed. We vinden het gebed in de zogenaamde 'Traditio apostolica' van Hippolytus. De tekst dateert uit het begin van de derde eeuw in Rome. De tekst was oorspronkelijk in het Grieks. Mogelijk is de tekst nog ouder, want van Hippolyticus is bekend dat hij zeer traditiegetrouw was.

Door de eeuwen heen heeft de beurtspraak zich in bijna alle tafelgebeden gehandhaafd. Dat is op zich best bijzonder! De beurtspraak wordt ook wel het 'sursum corda' genoemd. Bijna alles in de liturgie werd vroeger gezongen. Zonder microfoon is dat de beste manier om in een kerk verstaanbaar te zijn, maar het is ook mooi. Van Augustinus is de uitspraak: 'zingen is twee keer bidden'. De reformator Luther pleitte ervoor om de Schriftlezingen op 'reciteertoon' te zingen. Gods Woord moest volgens hem *gezongen* worden. In de Evensongs is die gezongen, reciterende vorm ook vandaag de dag nog in veel protestantse kerken terug te vinden. Sommigen vinden het meteen al erg mooi, anderen pas als zij er een beetje aan gewend zijn, weer anderen blijven het vreemd en ongemakkelijk vinden.

Hoe je ook zingt: God loven is goed voor een mens. De Drie-Ene God dankbaar zijn, daar knap je als mens van op. De beurtspraak tussen voorganger en gemeente onderstreept de *saamhorigheid* van gemeente en voorganger. En uit naam van heel de schepping mogen zij de Naam van de Allerhoogste God zegenen (zegenen = goede woorden uitspreken over).

Na de beurtspraak volgt in de oecumenische avondmaalsliturgie de dankzegging, die ook wel de pefatie (het vóórgebed) wordt genoemd. De tekst van de pefatie wisselt volgens het kerkelijk jaar. Zo kleurt het avondmaal ook iedere keer weer mee met de lezingen van die zondag. Gods grote daden worden in herinnering geroepen. De nadruk ligt op gedenken en het zegenen van God om zijn grote daden. De dankzegging (letterlijk in het Grieks: eucharistia) herinnert aan de joodse wortels van het tafelgebed, dat begint met: ‘Gezegend zijt Gij, Heer, onze God, Koning des Hemels, onze Vader die..’. Dit taalgebruik komt ook in het Nieuwe Testament veelvuldig voor, zie bijvoorbeeld Efeziërs 1:3. Een voorbeeld van dit joodse zegengebed bij de maaltijd is te vinden in Liedboek lied 229, dat daarom prachtig bij een avondmaalsviering gezongen kan worden. De typisch joodse structuur van zegenen, dankzeggen en gedenken is ook in dit christelijke avondmaalsgebed duidelijk aanwezig.

De volgende keer gaan we verder met de onderdelen van een avondmaalsliturgie, namelijk het Sanctus en het Benedictus. Ik hoop dat het weer verrijkend was, nog twee afleveringen... ! 😊 Bedankt voor jullie reacties!